

УДК37(477)(092)

О. М. САНІВСЬКИЙ

м. Умань

ПРОБЛЕМА АНТЕЇЗМУ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі праць В. Сухомлинського досліджується питання антеїзму як основи філософії життя українського народу. Увага акцентується на ролі природи у формуванні української ментальності, оскільки вона не тільки материнський родинний початок, а й джерело людської душі. Психологічна пов'язаність українців із землею, спостереження її явищ сформували народні звичаї, обряди, що передавалися з покоління в покоління, полегшуючи не тільки боротьбу за фізичне виживання, а й процес виховання та навчання дітей.

Ключові слова: В. Сухомлинський, антеїзм, світогляд, принцип природовідповідності.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. перед українською освітою постали нові важливі завдання, від вирішення яких залежить майбутнє держави. Виникла гостра необхідність реформування системи освіти відповідно до нових європейських вимог: світовий та вітчизняний педагогічний досвід у цій царині сприятиме формуванню в українців світоглядних переконань, активної громадянської позиції, національної свідомості.

За цих умов особливої актуальності набуває дослідження педагогічної спадщини видатного вченого, мислителя, педагога-практика Василя Олександровича Сухомлинського.

Феномен В. Сухомлинського допомагає сучасним дослідникам розробити достовірну історію української педагогіки, відновити надбання національної освіти, дає можливість наснажити науку достовірним змістом, високою народною духовністю, щоб міцно стати на відповідні національним традиціям шляхи розвитку вітчизняної освіти.

У зв'язку з цим актуалізуються дослідження нових підходів до вивчення творчої спадщини великого педагога.

Споконвіку наш народ ушляхує працю в піснях, легендах, переказах. З особливим пієтетом українські письменники змальовують людей праці, оспівують землю, хліб. Праця на землі сформувала духовний і матеріальний світ українців. Недарма казали: «Шануй землю і вона тебе пошанує» або «Віддай себе землі, і вона віддячить тобі сторицею».

Тому одна з рис національного характеру, – любов до Землі (у дослідженнях сучасних учених – антеїзм), заслуговує глибокого вивчення.

Антеїзм – це прояви в українському національному характері та філософській думці любові до Землі, культу Землі [8, 432].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що питання взаємин людини та природи має велику історію вивчення у світовій філософії. Але погляди В. Сухомлинського розташовані найближче до положень філософії ноосфери, які були започатковані В. Вернадським, П. Тейяром де Шарденом, А. Печчеї.

Проблеми антеїзму досліджували С. Кримський, В. Журавльов, В. Личкова, Г. Горинь, Г. Гачев, Й. Габела, М. Гайдеггер, Л. Лісунова, В. Тимошевський, А. Покотило, Ю. Липа, С. Рудницький.

Людина ХХІ століття занадто дистанціювалася від природи, відірвалася від своїх правічних коренів, забула традиції, нехтує звичаями, послуговується чужою мовою. Сьогодні ситуація вимагає негайного глибокого повороту в людській свідомості відповідно до філософії благоговіння перед життям А. Швейцера, що виражається словесною формулою: «Я – життя, що хоче жити, я – життя серед життів» [14].

Зміст учення В. Вернадського полягає в тому, що поява на Землі людини започаткувала якісно новий етап в еволюції планети. Активність людини багаторазово прискорює всі еволюційні процеси, темпи яких швидко зростають із розвитком продуктивних сил, набуттям технічної озброєності цивілізації. Подальший неконтрольований, некерований розвиток людської діяльності таїть у собі небезпеки, які нам важко передбачити. Саме тому незабаром повинен наступати час, коли

подальшу еволюцію планети, а отже, і людського суспільства, повинен буде спрямовувати Розум. Біосфера поступово перетворюватиметься на сферу Розуму.

А. Швейцер наголошував на тому, що «людина стає моральнішим не завдяки ідеї взаємної компенсації етики та необхідності, а завдяки тому, що вона все голосніше чує голос етики, що їм оволодіває все сильніше бажання зберігати і розвивати життя, що він стає все твердішим у своєму супротиву необхідності нищення і нанесення шкоди життю» [14, 222].

Визначальною ідеєю вчення В. Вернадського про ноосферу є обґрунтування єдності людства й біосфери, що відповідає світоглядним уявленням наших предків, які вважали Землю живою істотою, називаючи її Матінкою, Матір'ю Сирою Землею та прирівнюючи до божества.

В. Вернадський і його послідовники покладали в основу вчення про ноосферу теорію про моноліт живої речовини розглядаючи людину в органічній цілісності з біосферою [1, 6]. Такі ж погляди ми знаходимо у В. Сухомлинського: «Є в понятті «природа» і щось значніше: вона єдине ціле. У ньому цілому – своя гармонія і постійність, взаємозв'язки і залежності; вона – джерело нашого буття, вона єдина і нерозривна з нами, з людиною. Кожен з нас – «природа», що стала людиною» [10, 554]. Це повністю відповідає основоположним поглядам В. Вернадського на ноосферу як перетворену соціальним способом біосферу: «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. В ній вперше людина стає величезною геологічною силою. Вона здатна і повинна перебудовувати своєю працею і думкою область свого життя, перебудовувати докорінним образом у порівнянні з тим, що було раніше» [1, 218–219]. В. Сухомлинський відстоював ті ж самі позиції, вважаючи головним способом взаємин людини та природи розумну працю. Відтак, практична ідентичність поглядів В. Сухомлинського й основоположників філософії ноосфери на головні питання проблеми «людина – природа – суспільство» дає нам змогу ввести термін «ноосферний світогляд» для позначення нового типу світогляду, який вважав за

потрібне сформувати Василь Сухомлинський у своїх вихованців як основи життєдіяльності всебічно розвиненої особистості, для якого характерно визначення розумних взаємин людини з природою як пріоритетної цінності.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити проблеми антеїзму у творчій спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Головну мету освіти В. Сухомлинський вбачав у вихованні гармонійної, всебічно розвиненої особистості. «Виховання всебічно розвиненої особистості як педагогічне керівництво різноманітними її відношеннями до навколишнього природного і суспільного середовища залежить від найрізноманітніших умов, від великої кількості явищ, що їх бачить і осмислює дитина, в яких перед нею відкривається світ» [11, 71].

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського знаходимо естетико-ментальне вираження антеїзму, який проявляється у:

- ставленні до природи взагалі, тому педагог «весною і влітку, восени і взимку я ходжу з дітьми до лісу, в поле, в сад, у діброву, на луг – слухати музику природу», оскільки це «один з найдійовіших засобів лікування красою». Воно, «пробуджуючи серце», ніби «відкриває найпотаємніші куточки, і вони стають чутливими до слова вчителя» [10, 307];
- ставленні до землі. В. Сухомлинський стверджував: «Людина була й завжди залишається дитям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури» [10, 17]. Через усі праці педагога лейтмотивом проходить положення про яскраву індивідуальність природи кожної дитини, необхідність її впізнання й урахування під час плекання її як особистості;
- ставленні до праці, яку педагог вважав найважливішим завданням морального виховання [12, 143];
- ставленні до Батьківщини: «ці слова завжди пов'язуються в моєму уявленні з трьома іншими поняттями: народ, труд, хліб. Це три могутні корені громадянськості» [12, 313];
- ставленні до матері. В. Сухомлинський розкрив величезну роль материнської любові у моральному розвитку дитини: «людина лише тоді стає справжньою

людиною, коли вона любить» [12, 188]. Тільки на основі материнської любові та любові дітей до матері можливе виховання почуттів, чуйність до навколишнього світу, моральне виховання. Тому педагог наголошував, що «взаємна любов матері й батька – найважливіша духовна сила, що виховує дитину» [12, 386]. Крім того, любов до матері сприяє виробленню працелюбності, викликає у дітей бажання добре вчитися, аби приносити радість матері, застерігає від нерозсудливих учинків і надихає на вчинки чесні, благородні, благотворно впливає на патріотичні почуття, живить їх [5, 3–8].

Рідна земля, Вітчизна, краса рідної природи не могли залишитися поза увагою видатного українського педагога – В. Сухомлинського, який радив уроки проводити не в класах, а на природі.

Створюючи «Школу радості» педагог акцентував на тому, що клас у них «буде під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі» [10, 30]. Учитель прагнув, щоб діти не тільки чули та бачили красу навколишньої природи, він намагався зробити все можливе, щоб вони змогли доторкнутися до неї. Тому вимогою до дітей було – бути на уроці босоніж, щоб відчувати землю.

На його думку, «природа» – це «джерело нашого буття, вона єдина і нерозривна з нами, з людиною. Кожен із нас – «природа», що стала людиною» [8, 554]. В. Сухомлинський наголошував на необхідності розуміння людиною відповідальності за свою діяльність, необхідності розумної взаємодії з природою.

Педагог вважав, що ставлення до природи людини – корінь будь-якої концепції [5, 8] і намагався виховати у своїх учнів той самий «внутрішній моральний закон». При цьому головним засобом формування основних моральних цінностей було організоване спілкування дітей із природою.

Таким чином, діти привчалися не тільки пізнавати навколишнє, але й розуміти чужий біль, навчалися співчуттю, співпереживанню. Про необхідність яких писав А. Швейцер: «Ніхто з нас не має права пройти повз страждання. Ніхто не повинен заспокоювати себе при цьому тим, що він ніби-то вимушений буде вмішуватися у чийсь справи, які його не

стосуються. Ніхто не повинен закривати очі і не зважати на страждання тих, кого не бачив. Ніхто не повинен сам собі полегшувати тягар відповідальності» [14, 223].

У вже згадуваній «Школі радості» педагог формував у дітей навички співіснування з навколишнім світом. Він наголошував: «У природі немає ніякої магічної сили, що безпосередньо впливає на розум, почуття і волю. Природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки» [10, 38], вбачаючи тільки в діяльності, тільки в активному спілкуванні з природою основу взаємин людини та природи.

Таке тісне співіснування дозволить вивчити природні особливості, пізнати душу дитини, прищепити основні моральні норми, народний світогляд, а вже потім переходити до вивчення основ наук. В. Сухомлинський, продовжуючи ідеї Г. Сковороди вважав розкриття специфічних здібностей кожного учня, даних йому природою – основним завданням педагога.

У повісті Т. Шевченка «Близнюки» є згадка про Григорія Сковороду, який «надівав на себе сіру свитку, вкривав голову солом'яним брилем, брав флейту і йшов куди очі дивляться. З ним ішов його учень. Разом вони сходили на могилу виключно за натхненням» [15, 459].

У «Школі радості» діти також ішли на курган з метою «дослухатися до природи». Учитель вважав, що: «Дітям не треба багато говорити, не треба начиняти їх розповідями, слово – не забава, а словесне пересичення – одне з найшкідливіших пересичень. Дитині треба не тільки слухати слово вихователя, а й мовчати; в ці хвилини вона думає, осмислює почуте й побачене» [12, 34]. Власне це була можливість єднання із Всесвітом, Богом. Пригадаймо, що працю написано у 80-х роках ХХ ст. у державі, де панували атеїстичні концепції виховання, отже, ніякої мови про Бога бути не могло. Проте педагог наголошував на необхідності усамітнення кожної дитини, на важливості навчити її вслухатися в саму себе й навколишній світ: «Ми вслухаємося в хор коників. Я радий, що діти захопилися цією чудовою музикою. Нехай у їхній пам'яті наза-

вжди збережеться тихий вечір, насичений пахощами полів і переливами чарівних звуків» [12, 35]. Таким чином, дитина залучалася до джерела мислення й мови – до чудової краси природи, до тієї «музики сфер», про яку писав у свій час Платон [7]. «Ми йшли в степ, сідали на вершину кургану, дивилися на широкі поля, засіяні пшеницею, милувалися квітучими садами й стрункими тополями, синім небом і співом жайворонка. Захоплення красою землі, де жили діди й прадіди, де нам судилося прожити життя, повторити себе в дітях, постаріти і піти в землю, яка народила нас...» [10, 256].

Як зазначає Н. Сивачук: «В. Сухомлинський володів колосальними знаннями світової і народної української культури, до того ж мав, мабуть, образно-інтуїтивний дар, який допоміг йому досягнути велич святинь Степової Еллади курганів-могил. Він ніби видобував з могили ту психічну енергію, той простір духу, що допомагали долати в людині історичне безпам'ятство, нігілізм, заглиблювали дітей у минулий історичний досвід, у пракорені історії, першовитоки і виносив звідти зерна істини: «Маленький клаптик землі на вершині Кургана став для дітей символом героїзму старших поколінь, що відстояли свободу і незалежність Батьківщини. „Ви господарі землі, рясно политої кров'ю старших поколінь, – цю думку я прищеплюю дітям. Ви повинні дбати проте, щоб наша Батьківщина була багатою і могутньою»» [7, 358–364].

Педагог згадував: «Через тиждень ми знову на кургані, в чудовій картині природи перед дітьми відкривається нове: осінь розсипала свої перші барви, вкрила золотом яблуні і тополі, а смарагдові поля озимини стали ще яскравішими, небо ще глибшим. Так щотижня, в один і той самий час ми приходимо на своє місце, милуємося красою, переживаємо боротьбу добра і зла в прекрасних народних казках, вслухаємося в музику осіннього степу, дихаємо чистим повітрям, мріємо про те, як навесні прийдемо сюди зустрічати жайворонка. Цей степовий куточок входить у духовне життя дітей, стає дорогим для них» [10, 258].

Обов'язком учителя педагог вважав не стільки повідомлення дітям основних знань

із певних наук, скільки розширювати та формувати їхні душі. У кожній дитині є явні та приховані таланти чи здібності, тож завдання вчителя – розкрити їх [3, 2].

Видатний педагог підтримував ідеї В. Вернадського, що «єдність і рівність від природи всіх людей – закон природи» [1, 240]. Відтак, він проголошував, що кожна дитина здібна від природи та створював умови для реалізації індивідуальних здібностей за допомогою принципу природовідповідності. При цьому велика увага приділялась взаєминам із природою. Виходячи з ідеї органічної єдності людини та природи, педагог вважав за потрібне навчити учнів співчувати людині й боротися за збереження краси в природі, бачити природне в людині та людське в природі.

Ось що В. Сухомлинський писав про те, як діти реагували на красу довілля: «Ми йшли до виноградної алеї. В тихому, оточеному деревами куточку, розросталися виноградні лози. Заплівши металевий каркас, вони утворили зелений курінь. В середині куреня земля вкрита ніжною травицею. Тут панувала тиша, звідси, із зелених сутінок, весь світ здавався зеленим. Ми розсілися на траві.

Ось тут і починається наша школа. Звідси будемо дивитись на блакитне небо, сад, село, сонце... Діти не змогли відірватися від світу, що зачарував їх...» [10, 31].

Вдивляючись у природу діти навчалися не тільки бачити прекрасне, вони вчилися висловлювати свої почуття. Спочатку їхні душевні переживання проявлялися у створенні казок про зайчика, жолудя, навіть про трактор (так вимагала політика партії), проте поступово «краса рідного краю, що відкривалась завдяки казці, фантазії, творчості» перетворилася на джерело любові до Батьківщини, до землі, розуміння її величі, могутності [10, 38].

Він був переконаний у тому, якщо дитина розуміє красу, захоплюється нею, то в її серці, думках сформується любов до рідної землі, Вітчизни, людей, оскільки краса – кров і плоть добрих почуттів та сердечних взаємин.

Педагог прагнув під час уроку запалити в маленькій людині вогник жадоби пізнання. Щоб дитина прагнула навчатися далі й далі. Під час уроку учні не повинні мріяти про пе-

перву та відпочинок. Учитель повинен так розподілити навчальний час та матеріал, який вивчається, щоб зупинитися «коли в дітей загострювався інтерес до предмета спостереження, до праці, якою вони зайняті», що діти чекали «завтрашнього дня», який «обіцяє їм нові радощі» [10, 38].

Плідна розробка нових навчально-виховних технологій, упровадження в практику школи національної системи виховання неможлива без використання надбань вітчизняної педагогіки, і, в першу чергу без педагогічної теорії «великого гуманіста віку, народного вітчизняного педагога В. Сухомлинського, який у своїх працях не обмежувався вузьконаціональними рамками. Його гуманізм – європейського рівня» [4, 22].

Принцип природовідповідності відіграв визначну роль в організації всього процесу виховання. Про визначну роль природи у виховній системі В. Сухомлинського можуть свідчити такі його слова: «Не можна не враховувати, що життя наших дітей відбувається серед природи, природа входить у духовне життя дитини і як нерукотворна краса, і як сфера творчості, як поле, на якому створюється краса душі. Ми глибоко переконані в тому, що бережливе, турботливе відношення до природи, праця, яка прикрашає рідну землю – це найважливіша умова формування духовної краси... Все це діти більше відчують серцем, аніж розуміють, аніж міркують про це» [9, 121].

В. Сухомлинський так визначав роль природовідповідності у виховному процесі: «Природа – величезної ваги виховний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного процесу. Природа, як світ, у якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність і саму себе, полегшує виховну роботу і водночас ускладнює її, робить її багатшою, багатограннішою» [13, 357]. Принцип природовідповідності, крім того, що відіграє вирішальну роль у вихованні, виконує роль об'єднувального фактору між напрямами виховної діяльності, що створює можливість для комплексного й ефективного вирішення основних виховних і дидактичних проблем. Також організоване спілкування дітей із природою передбачає колективні фо-

рми діяльності, сприяє вихованню колективу та вирішенню проблем соціалізації дитини. Нарешті, принцип природовідповідності дуже універсальний, для його реалізації не треба складної підготовки, великої кількості технічних засобів. В. Сухомлинський був упевнений у тому, що в кожному куточку України можна знайти творіння природи, але для цього треба багато думати, науково висвітлювати та використовувати найпростіші, звичайні факти і явища життя.

Принцип природовідповідності реалізується протягом усього періоду навчання, але цей процес має свої відмінності залежно від віку вихованців. Умовно можна виокремити три періоди реалізації принципу природовідповідності в молодшому, середньому старшому шкільному віці. Механізм і ступінь реалізації принципу природовідповідності ці три періоди були різними. У молодшому шкільному віці слід назвати ще один період, який можна класифікувати як дошкільну підготовку, оскільки Василь Олександрович одним із перших почав працювати з шестирічними дітьми. Цей рік навчання найбільш повно розкритий В. Сухомлинським у книзі «Серце віддаю дітям» і отримав назву «Школа радості». Вважаючи, що дитинство – найважливіший період людського життя, поділяючи думку А. Макаренка [12, 14], що людина стає тим, ким стала до п'ятирічного віку, педагог особливу увагу приділяв саме першим урокам дитинства. У дошкільному та молодшому шкільному віці розпочинається формування мислення, мовлення, процес пізнання та від того, наскільки ефективним буде цей період навчання, залежать і подальші успіхи дитини.

Висновки і перспективи досліджень. Проблема взаємин людини та природи – одна з головних у філософській науці і, зокрема, у філософії освіти. Формування духовного світу школяра на основі антеїзму як взаємопроникнення людини і природи, виховання в учнів відповідального, розумного ставлення до природи є наскрізною ідеєю праць В. Сухомлинського.

Всі моральні, духовні чесноти людини у філософії В. Сухомлинського закорінені у хліборобську працю, споконвічний життєвий досвід українця-трудівника. Саме від землі

джерелює творча енергія педагогіки В. Сухомлинського, що веде й сьогодні українців на Говерлу людського духу.

Список використаних джерел

1. Вернадський В. И. Проблемы биогеохимии / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1980. — 320 с.
2. Казначеев В. П. Учение В. И. Вернадского и биосфере и ноосфере / В. П. Казначеев. — Новосибирск : Наука, 1989. — 248 с.
3. Ковалевська Л. І. Учительська професія – це людинознавство... / Л. Ковалевська // Педагогічна майстерня. — 2013. — № 10. — С. 2—8.
4. Кузь В. Г. Гуманізм педагогіки В. О. Сухомлинського / В. Кузь // В. О. Сухомлинський і сучасність: Матеріали Других Всеукраїнських педагогічних читань / упоряд. і відп. ред. М. Я. Антоненко. — Вип. 2. — Ч. 2. — Київ-Чернігів, 1995. — С. 18—22.
5. Петренко О. Б. В. О. Сухомлинський про феномен материнської любові / О. Петренко // В. О. Сухомлинський і сучасність: Матеріали Других Всеукраїнських педагогічних читань / упор. і відп. ред. М. Я. Антоненко. — Київ-Чернігів, 1995. — С. 3—8.
6. Родчанин Е. Г. Гуманист. Мыслитель. Педагог: Об идеалах В. А. Сухомлинского / Е. Родчанин, И. Зязюн. — М. : Педагогика, 1991. — 112 с.
7. Сивачук Н. П. Етнічний архетип у праці В. О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» / Н. П. Сивачук // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упор.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко; авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. — Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. — 504 с.
8. Смольков О. А. Філософія : Навчальний посібник / О. Смольков. — Львів: «Магнолія Плюс»; видавець СПДФО «В. М. Піча», 2005. — 460 с.
9. Сухомлинский В. А. Заповеди детства и отрочества / В. Сухомлинский. — ЦДАОВУ. — Ф. 5097. — Оп. 1. — Спр. 139. — 230 с.
10. Сухомлинський В. О. Природа, праця, світогляд / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. — Т. 5. — К. : Рад. Школа, 1976. — С. 551—562.
11. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. — Т. 1. — К. : Рад. Школа, 1976. — С. 5—202.
12. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. — Т. 3. — К. : Рад. школа, 1976. — С. 419—656.
13. Сухомлинський В. О. Чистота і благородство / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. — Т. 5. — К. : Рад. школа, 1976. — С. 536—551.
14. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. — М. : Прогрес, 1992. — 576 с.
15. Шевченко Т. Усі твори в одному томі / Т. Шевченко. — К-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2006. — 824 с.

О. М. SANIVSKYI
Uman

PROBLEM OF ANTHEISM IN THE CREATIVE HERITAGE OF V. SUKHOMLYNSKYI

The question of atheism is analyzed as a foundation of Ukrainian people's life philosophy on the basis of V. Sukhomlynskyi's works. Attention is focused on the role of nature in the formation of Ukrainian mentality because it is not just mother family beginning, but also the source of the human soul. Psychological connection of Ukrainians with the land, observing its phenomena formed folk customs and rituals that were passed on from one generation to another and lightening the struggle for physical survival as well as the process of upbringing and teaching children.

Key words: V. Sukhomlynskyi, atheism, outlook, principle of nature correspondence.

А. М. САНІВСЬКИЙ
г. Умань

ПРОБЛЕМА АНТЕИЗМА В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. СУХОМЛИНСКОГО

В статье на основе трудов В. Сухомлинского изучается вопрос антеизма как основы философии жизни украинского народа. Внимание акцентируется на роли природы в формировании украинской ментальности, поскольку она есть не только материнским родовым началом, но и источником человеческой души. Психологическая привязанность украинцев к земле, наблюдение за ее явлениями сформировали народные обычаи, обряды, передающиеся из поколения в поколение, облегчая тем самым не только борьбу за физическое выживание, но и процесс воспитания и обучения детей.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, антеизм, мировоззрение, принцип природосоответствия.

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2014